

Inventering i Nikolai socken

Carl Gustaf Blomberg

Den 19 maj 1944 firade S:t Nikolai sockens kommunalfullmäktige sitt 25-årsjubileum, och som minne av den händelsen gav styresmännen i socknen ut en numera rar bok, som heter ”Nikolai socken”, en bok på 160 sidor, som presenterar det gamla och det nutida i bygden. Socken var då ännu odelad, — i kyrkligt avseende med kyrkoherden i Nyköping och en komminister i Oxelösund, i borgerligt avseende med kommunalstyrelsen invid djuphamnen, som ännu ej fått rangen av stad. Stadsblivandet och upprättandet av ett eget pastorat skedde som bekant några år senare.

Det var kommunalkamrer Leonard Holmgren, som berättade om dåtidens Oxelösund med förutsättning i järnväg och hamn från 1800-talets senare del, och landsantikvarie Ivar Schnell berättade om socknens öden allt från denna tid, då de första sockenborna bosatte sig i trakten för sådär 4 000 år sedan. Ivar Schnell har för övrigt berättat för författaren till dessa rader hur knepigt det var att inte dra in något . Nyköpings historia i berättelsen om Nikolai socken. Ibland gick det naturligtvis inte att undvika, — Nikolai socken hade sin kyrka vid Stora Torget i Nyköping, sockenbornas fattigstuga låg sedan mitten av 1700-talet norr om kyrkan. Det är där det i våra dagar är pastorsexpedition. Och när Ivar Schnell berättar om hur rysshärjningarna 1719 drabbade socknen kommer staden Nyköping med som ett jättelikt skadeområde på halvannan miljon daler, medan Flättna, Stjärnholm och Stora Bene markerar brunna herrgårdar på värderingar av ett och annat tiotusental i daler kopparmynt. Det låg mycken möda för Ivar Schnell i att vaska fram socknens historia ur kartor och arkivuppgifter.

Ett annat förberedelsearbete för den intressanta boken bestod i att socknen fornminnesinventerades. Vi var några studenter från Uppsala, som mellan inkallelser och andra tillfällighetsarbeten fick syssla med sådan spännande praktisk arkeologi som att uppspåra fornlämningar i bygden. Bland dem som var med i dessa notvarp i det förflutna var för

övrigt Bertil Almgren, som numera är professor i Uppsala med sådana färdigheter på kurslistan.

Den tidens arkeologiska studier på inventeringsnivå förutsatte följande att alla gravfält med mer än tio fornlämningar skulle kartläggas. Det var en ganska lätt genomförbar uppgift, eftersom de flesta hagmarker, där gravfälten låg, ännu betades. Inemot 800 gravar, kanske från yngre järnålder 500—1000 år efter Kristi födelse, kunde registreras vid dessa karteringar. Samma dag, som kartan över gravfältet vid Stora Kungsladugården var under arbete, hörde kartritaren genom ett öppet köksfönster i herrgårdsbyggnaden, att amerikanska bombplan kastat en egendomlig bomb över en okänd japansk ort, som hette Hiroshima. Det var den 6 augusti 1945, en fast datering på en gravfältskarta.

För oss som på den tiden inventerade fornminnen på riksantikvarieämbetets uppdrag, fanns det en klok instruktion: vi skulle så vitt möjligt hålla god kontakt med befolkningen i det område vi genomströvade. Ej minst var detta av betydelse för läns museet, eftersom vi genom ständig nyfikenhet kunde efterspana fornfynd samlade i gårdarna, t ex samlingar av stenyxor, som skvallrar om bosättning från stenåldern. Tyvärr var ju områdena i Nikolai så låglänta, att sådana vittnesbörd var sällsynta, men man kunde alltid försöka. Senare ändrades instruktionerna för de inventerare, som på 1950-talet arbetade i samma syften. Då skulle inventerarna, troligen för tids vinnande, undvika kontakt med befolkningen. Därför blev också många misstänkta att vara spioner efter militära hemligheter och inte efter fornminnen.

I enlighet med instruktionen gick jag alltså en dag in i en stuga någon kilometer väster om Stjärnholms herrgård. Jag visste att det var i trakten av Stora Bene, den medeltidsgård, som nu är försvunnen, men som är känd som stamhemman till Stjärnholm.

Framme vid spisen stod det en kvinna och gräddade tunnpannkakor, och på min fråga om de kände till några forngravar i trakten, eller om det fanns några stenyxor i huset, blev svaret att sådant kände hon inte till, men om jag hade tid att vänta och lyssna, kunde hon berätta en spökhistoria. Medan jag övervägde om riksantikvarieämbetet också skulle vara intresserat av spökinventeringar och tittade på hennes make som satt framme vid köksfönstret och varvade tunnpannkakor och läppsnus var spökhistorien redan på gång, och jag hade bara att i tysthet lyssna.

Det hon berättade var vad hon själv hade upplevt i barndomen.

Hennes far var gårdssmed vid herrgården och var på grund av sitt yrke ofta borta under flera dagar, då hennes mor och syskon måste vara ensamma. De stördes nattetid av buller i stugan, bankningar i väggarna, och man hörde knackningar och oljud, som inte gick att förklara. Hennes mor trodde emellertid inte på någon övernaturlig förklaring till bråket, utan ansåg att det var ungdomen i trakten av Stjärnholm som ville skrämmas, när de visste att far i huset var borta.

Familjen prenumererade tillsammans med grannar på Aftonbladets halvveckoupplaga, och eftersom de själva först läste tidningen fick sedan barnen gå över några åkrar till Lilla Bene, stället där grannarna bodde. De var inte särskilt glada över detta uppdrag. En kväll då det var månljust hade de blivit skrämda av vita hästar, som kom galopperande mot dem, utan att de kände igen djuren. En annan kväll, en torsdagskväll, hade de blivit jagade genom den höga säden av en stor so, som på beskrivningen närmast liknade en stor elefant med fladdrande öron, åtminstone tyckte den lilla flickan så, som nu berättade efter fem årtionden.

Ett år före jul skulle hennes mor göra upp eld i bakugnen, en sådan stor välvd ugn, som var vanlig förr. När hon då upptäckte att det vällde ut kackerlackor ur ugnens ventiler, kastade hon in lut för att bli av med ohyran. Hon lyckades med rensningen. Men ugnswalvet sprack sönder, och man måste skicka efter en murare från herrgården. Han lagde valvet, så att man skulle kunna genomföra baket. När han rev det spruckna valvet, då hittade han ett litet förtorkat barnlik, ett nyfött barn, inlindat i ett blårutigt förkläde, som man tyckte sig känna igen ha tillhört en hushållerska på Stjärnholm. Där var historien slut, slut på spökerier med knackningar i väggarna, slut på spökande sugor, som kan skrämma små barn i månbelysta sädesåkrar.

Jag fortsatte med mina mera reguljära inventeringar i sörländsk förhistoria men kunde ändå inte lämna det jag fått lyssna till. Berätterskan måste ha varit barn i slutet av förra århundradet. Var det möjligt att det förhistoriska odjur, som i de nordiska sagorna och i senare tidens övertro kallades "glyson" och som spökade efter mördade barn, ännu kunde springa lös i Nikolai socken för ett halvt århundrade sedan?

Den skräckvarelsen uppträdde i form av en skrämmande stor gris, som enligt gamla uppgifter jagade folk i sädesåkrar.